

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Андрухів О.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

УДК 340.1

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТЯЧИХ КІМНАТ МІЛІЦІЇ ТА БОРОТЬБА З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ В УРСР У 1940–1950-Х РОКАХ

Постановка проблеми. Проблема захисту безпритульних дітей та сиріт є вкрай актуальною, незважаючи на умови розвитку суспільства, рівень його демократичного розвитку та правового забезпечення. Ця проблема має й глибоке історичне коріння. У плані визначення правового регулювання створення та діяльності спеціалізованих органів влади, що займалися протидією та боротьбою з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, вартою уваги є практика радянського періоду, особливо 1940–1950-х рр., коли було підготовлено цілий ряд нормативно-правових актів, що передбачали діяльність дитячих кімнат міліції, приймальників-розподільників та навіть колоній для неповнолітніх. Актуальність цієї проблеми зумовлена й тим, що боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю мала глибоке ідеологічне значення, а саме це явище мало об'єктивні суспільні обставини – наслідки двох світових воєн, тоталітарна політика та масові репресії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Радянський період української державності, попри свою неоднозначність та ідеологічну заангажованість, викликає значний інтерес серед дослідників. Основний акцент здійснюється на функціонуванні державного апарату, системи права та законодавства, а також порушенні прав людини, масових репресіях та ін. При цьому малодослідженим залишається питання правових заходів із запобігання та боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. У цьому плані вартою уваги є правові аспекти функціонування спеціалізованих державних органів (колоній для неповнолітніх, дитячі кімнати міліції, приймальників-розподільників) та громадських інституцій (дитячі будинки, кімнати-притулки).

Методологічною основою нашого дослідження стали праці Я.Ю. Кондратева та П.П. Михайленка.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правового статусу дитячих кімнат міліції УРСР у повоєнне десятиліття (1940–1950-ті рр.) та їх ролі у процесі боротьби з дитячою безпритульністю і бездоглядністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовою підставою створення та діяльності дитячих кімнат міліції («кімнат приводу») була інструкція «Про порядок затримання і подальше направлен-

ня безпритульних і бездоглядних дітей», введена в дію наказом НКВС СРСР № 071 від 7 червня 1935 р. [1, с. 322–323]. Ця інструкція залишалася основною нормативною базою і в повоєнні роки, була дещо доповнена і розширена наказами НКВС СРСР «Про роботу дитячих кімнат міліції» (1941), «Про штати дитячих кімнат міліції» (1942) тощо.

Відповідно до названих документів, головними фігурантами, які мали виявляти й затримувати безпритульних і бездоглядних дітей, були, перш за все, дільничні уповноважені, працівники патрульно-постової служби, працівники дитячих кімнат міліції, а також інші працівники міліції. Зокрема, до обов'язків дільничного міліціонера входило: 1) виявляти місця зібрань і ночівлі (притонів) безпритульних і бездоглядних дітей і під час їх виявлення вживати заходів з їх затримання та притягнення до відповідальності утримувачів дитячих притонів; 2) затримувати і доправляти у відділення міліції безпритульних, виявлених на своїй дільниці як на вулицях, так і в парадних, під'їздах будинків, пустих сараях, на бульварах і т. п.; 3) затримувати і доправляти у відділення міліції всіх дітей і підлітків, які займалися бродяжництвом і спекуляцією; 4) виявляти й встановлювати родичів безпритульних дітей, які хуліганять і негайно доповідати про них начальнику відділення (відділення) міліції.

В основному названі працівники міліції та активісти громадських організацій тісно співпрацювали з працівниками дитячих кімнат міліції, куди їх приводили заради проведення опитування після затримання. Тут затримані безпритульні чи бездоглядні діти могли перебувати не більше 6 годин, упродовж яких працівник дитячої кімнати міліції мав з'ясувати всі необхідні дані про дитину, батьків (опікунів), місце проживання, навчання тощо. Якщо батьки чи опікуни проживали за місцезнаходженням дитячої кімнати міліції, викликався хтось із батьків чи опікунів і проводився їх допит. Залежно від ступеня здійсненого дитиною правопорушення або кримінальної запущеності, батьки чи опікуни притягувалися до адміністративної або кримінальної відповідальності, відповідно до ст. 12 (використання опіки з корисливою метою – захоплення житлової площі, використання майна, що залишилося після смерті батьків тощо) і ст. 18 (штраф на суму до 200 крб. за

хуліганські дії дітей) постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 31 травня 1935 р. [3].

Якщо батьки чи опікуни затриманих на вулиці дітей проживали в іншій місцевості, або їх, за словами затриманих, у них не було, дітей відправляли в приймальники-розподільники. Водночас затриманих дітей з явними ознаками хвороби направляли в заклади Наркомату здоров'я для лікування, де паралельно працівником дитячої кімнати міліції за територіальністю проводились відповідні дії з розшуку батьків, родичів або ж її оформлення у відповідний дитячий будинок.

Для роботи в кімнатах міліції призначалися особи з особового складу міліцейського органу, які були «витримані і любили дітей, бажано з педагогічною підготовкою». Особливо на цьому наголошувалося в спеціальній директиві НКВС СРСР № 403 «Про штати дитячих кімнат міліції» від 22 вересня 1942 р. У ній, зокрема, зазначалося, що штат дитячих кімнат міліції визначається залежно від обсягу роботи і не може бути більше двох працівників – інспектора та помічника інспектора, призначених із працівників міліції, які придатні до цієї роботи і не підлягають призову в армію. Їм видавалося відповідне грошове утримання та речове забезпечення [4]. Працівниками дитячих кімнат міліції були здебільшого жінки. Протягом подальших років мережа дитячих кімнат постійно розширювалася [2].

Про необхідність збільшення кількості дитячих кімнат міліції зазначалося також і в Постанові РНК СРСР від 23 січня 1942 р. «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків». Постановою вимагалось від УНКВС на місцях створювати дитячі кімнати міліції і приймальники-розподільники при кожному міському відділі (відділенні) міліції й укомплектувати їх працівниками, відповідно до штатних норм.

Наказом НКВС СРСР № 0231 від 12 червня 1943 р. було затверджено і штат дитячих кімнат міліції при органах транспортної міліції [4]. Про важливу роль і необхідність створення дитячих кімнат міліції при лінійних відділах транспортної міліції, а особливо на великих вузлових станціях та при вокзалах у великих містах, йшлося в Постанові РНК СРСР «Про посилення боротьби з дитячою безпритульністю та хуліганством» від 15 червня 1943 р. та Наказі НКВС СРСР № 0297 «Про оголошення інструкції про порядок вилучення органами міліції безпритульних і бездоглядних дітей» від 28 червня 1943 р. Названими документами керівництво й контроль за роботою органів міліції з виявлення та вилучення безпритульних і бездоглядних дітей із вокзалів, вулиць, базарів, парків, підвалів будинків та інших місць покладалося на відділи служб і бойової підготовки транспортної міліції. А Наказом НКВС СРСР № 001359 «Про оголошення інструкції про боротьбу з дитячою злочинністю і хуліганством» від 5 серпня 1943 р. боротьба з цими видами правопорушень покладалася на Головне управління міліції (ГУМ) НКВС СРСР, Управління транспортної міліції ГУМ НКВС СРСР та Управління міліції НКВС союзних республік,

країв і областей, а також на відділи й відділення транспортної і водної міліції.

Таким чином, до кінця 1943 р. урядовими постановами й відомчими наказами було завершено юридичне оформлення створення дитячих кімнат міліції при територіальних, транспортних та водних відділах міліції, а також визначено їх комплектування та забезпечення штатних працівників грошовим утриманням, форменим одягом тощо.

У 1944–1945 рр. спостерігається подальше посилення роботи з розширення мережі дитячих кімнат міліції, що було зумовлено значною міграцією безпритульних та бездоглядних дітей на територіях областей УРСР, звільнених від ворога.

Про це йшлося в постановах РНК СРСР від 15 червня 1944 р. та РНК УРСР від 1 липня 1944 р., в яких, зокрема, наказувалося створювати дитячі кімнати при міських відділеннях міліції та відділеннях транспортної міліції і довести їх кількість наприкінці 1944 р. до 218, із них – 150 при міських відділеннях міліції і 68 – при відділеннях транспортної міліції [7, арк. 18]. Однак через різні причини – відсутність вільних приміщень, фінансів, кадрів тощо – завдання з розширення мережі дитячих кімнат міліції не було виконано ані в 1944 р., ані в 1945 р. [5, арк. 9]. Зокрема, станом на травень 1946 р. на території УРСР діяло лише 174 дитячих кімнати міліції, з яких 139 – при територіальних відділах міліції і 35 – при відділеннях транспортної міліції. Зокрема, не виконали плану зі створення дитячих кімнат міліції Сталінська область (5 кімнат), Вінницька (3 кімнати), Станіславська (2 кімнати), Харківська (одна кімната) та інші області [7, арк. 18].

При відділеннях транспортної міліції функціонувало 35 дитячих кімнат на Південно-Західній, Вінницькій, Одеській, Львівській, Ковельській, Північно-Донецькій та Кишинівській залізницях. З огляду на зазначені вище причини не було обладнано окремі дитячі кімнати навіть на таких великих вузлових залізничних станціях, як Вінниця, Шепетівка, Фастів, Коростень, Ковель, Луцьк, де затримані на вокзалі та зняті з поїздів діти утримувалися в кімнатах чергового по вокзалу або залізничних служб, що створювало незручності як для працівників міліції і працівників залізничних служб, так і для затриманих дітей [7, арк. 9].

Міграція безпритульних та бездоглядних дітей відбувалася головним чином залізничним транспортом і не лише на міжобласному рівні, а й чимало «мандруючих» дітей прибувало із союзних республік, зокрема Російської Федерації. Основний потік прибулих з інших регіонів СРСР відбувся у напрямі на Київ та Харків, де їм легше було «загубитися» серед маси таких же підлітків. Зокрема, як відзначалося в довідці завідувача відділом шкіл ЦК КП(б)У Пінчука від 12 березня 1945 р., тільки за період із 1 серпня до 15 грудня 1944 р. органами міліції було затримано 20 700 таких «мандруючих» дітей, яких доводилося розмішувати в дитячих будинках Харківської та Київської областей, внаслідок чого вони були переповненими. Тому Наркомат

освіти УРСР змушений був «своїх» безпритульних із Харківської та Київської областей переміщувати у дитячі будинки інших областей [5, арк. 9]. Як утримання «гостей», так і переміщення «своїх» вимагало додаткових коштів на їх утримання, харчування, переміщення, яких додатково з бюджету не виділялося. Тому доводилося ділити наявні кошти на новоприбулих, що, звичайно, позначалося на якості харчування та побутових умовах вихованців дитячих будинків. Корегування річних бюджетів дитячих будинків, як правило, відбувалося лише наприкінці фінансового року і в окремих випадках – наприкінці кварталу. Відповідно, завідувачі таких переповнених дитячих будинків покладали надії на придбання додаткових харчів, одягу, взуття, спального інвентаря тощо лише коштом шефської допомоги.

Власне 1944 та 1945 рр. засвідчили, що більшість дитячих кімнат міліції, особливо на залізничному транспорті, не були готовими для роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми. Особливо негативні наслідки роботи дитячих кімнат міліції проявлялися в тому, що недостатньо повно вивчалися працівниками біографії затриманих дітей, внаслідок чого часто до дитячих будинків направлялися діти, старші 14 років, а іноді й правопорушники та злочинці, які в дитячих будинках дезорганізували навчально-виховний процес, а чимало з них, отримавши одяг і взуття, знову поверталися на вулицю.

Упродовж 1945 р. і за січень–травень 1946 р. через дитячі кімнати міліції пройшло 66 566 безпритульних і бездоглядних дітей, з яких 39 110 були учнями шкіл (55%), а 7 910 хоч і шкільного віку, але ніде не навчалися [7, арк. 20]. Із затриманих у 1945 р. 46 134 дітей, 18 566 проживали в різних областях УРСР, а 19 217 – на території РРСФР і 7 233 – в інших союзних республіках [6, арк. 1а].

Основними причинами, що стали приводом для затримання й припровадження безпритульних і бездоглядних дітей до дитячих кімнат міліції, були: бешкетництво (44%), торгівля на вулицях і базарах (24%), порушення правил користування громадським транспортом (17%), перебування на вулиці і в громадських місцях після 22-ї години (10%), жебрацтво (4%), вчиняли хуліганські дії (1%) [7, арк. 20].

Таким чином, аналіз засвідчує, що більшість затриманих бездоглядних дітей були позбавлені контролю як із боку батьків чи опікунів, так і педагогічних колективів. Більше того, у багатьох сім'ях мали місце напружені відносини й конфлікти з батьками чи опікунами, що змушувало дітей утікати із сім'ї та поповнювати ватаги «дітей вулиці», а дехто вчиняв самогубство. За даними органів міліції тільки в 1945 р. через конфлікти в сім'ї було зафіксовано 468 спроб самогубства, з яких 281 мали летальні наслідки для неповнолітніх [7, арк. 20].

Безперечно, що такий стан бездоглядності не міг не турбувати вищі радянсько-партійні владні органи республіки. Із метою запобігання цьому та посилення ролі батьків і шкільних колективів у їх вихован-

ні РНК УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили 30 листопада 1944 р. спільну постанову «Про зміцнення дисципліни серед учнів і заходи боротьби з дитячими правопорушеннями», якою вимагала від педагогічних колективів шкіл покращити виховну роботу з учнями та проведення ними дозвілля в позаурочний час, а також посилити адміністративну відповідальність батьків за безконтрольність щодо своїх дітей. Крім того, пропонувалося проводити спільні рейди працівників дитячих кімнат міліції з представниками громадських, комсомольських організацій та педагогічних колективів шкіл.

Питання навчання й виховання шкільної молоді в містах і селах республіки прозвучало і на пленумі ЦК КП(б)У 8 червня 1945 р., зокрема, в доповіді М. Хрущова «Про чергові завдання з відбудови і благоустрою міст та будівництва в селах і колгоспах» [7, арк. 21].

Постанова й пленум значно активізували контроль за дозвіллям учнів в позаурочний час. Зокрема, упродовж 1945 р. разом із працівниками дитячих кімнат міліції до чергувань і рейдів у вечірній час було залучено 26 841 комсомольців, 30 801 громадських активістів та 4 515 учителів [7, арк. 21].

Оскільки залізниця залишається головною транспортною артерією для безпритульних та бездоглядних «мандрівників» то МВС СРСР (3 березня 1946 р. НКВС змінив назву на МВС) своїм наказом № 277 від 23 листопада 1946 р. наказало управлінням транспортної міліції у найкоротші терміни відкрити «передбачені дислокацією дитячі кімнати міліції на залізничному транспорті» [4].

З переходом органів міліції в підпорядкування МДБ, у структурі якого міліція займалася головним чином забезпеченням охорони громадського порядку, питання про створення дитячих кімнат міліції при відділах міліції і лінійних відділах охорони МДБ на транспорті знову було порушено в наказі МДБ СРСР від 2 червня 1952 р. А оскільки органи міліції невдовзі знову було повернуто в структуру МВС, наказом МВС СРСР № 265 від 31 грудня 1953 р. було затверджено «Інструкцію про роботу органів міліції з ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності». У ній зазначалося: «Дитячі кімнати міліції створюються на підставі рішень виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих при міських і районних відділах (відділеннях) міліції для тимчасового утримання в них безпритульних і бездоглядних дітей і підлітків». Крім того, в інструкції наголошувалося: «Боротьба з безпритульністю і бездоглядністю – це завдання всіх працівників міліції, але, в першу чергу, інспекторів дитячих кімнат міліції, дільничних і патрульних міліціонерів» [4].

На кінець 1959 р. дитячі кімнати міліції діяли в УРСР у 171 із 336 міст. Водночас 144 кімнати (65%) знаходилися в 96 містах десяти промислових областей, а саме: у Донецькій – 34, Харківській – 27, Київській – 14, Кримській – 14, Дніпропетровській – 13, Одеській – 13, Луганській – 12, Львівській – 11, Миколаївській – 7, Запорізькій – 6 дитячих кімнат

міліції. У решта 15 областей налічувалося 82 дитячих кімнати – по одній у великих містах, включаючи обласні центри. Із загальної кількості дитячих кімнат 4 були при транспортних органах міліції залізничних станцій міст Києва, Одеси, Харкова і Полтави.

Висновки. Таким чином, дитячі кімнати міліції теж відіграли помітну роль у питанні ліквідації дитячої безпритульності й бездоглядності. Перш за все, вони були першою ланкою між неповнолітнім і дитячим приймальником-розподільником чи батьками. По-друге, власне дитячі кімнати були накопичувачами первинної інформації про затриманих безпритульних та бездоглядних неповнолітніх, що давало можливість оперативно проводити розшукові дії щодо родичів неповнолітнього чи передачі його в приймальник-розподільник.

Значну допомогу в роботі дитячих кімнат міліції надавали дільничні уповноважені міліції, працівники патрульно-постової служби, а також члени рейдових бригад із комсомольських та педагогічних активістів, що дало змогу значно знизити рівень безконтрольного проведення неповнолітніми вільного часу.

Андрухів О.І. ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТЯЧИХ КІМНАТ МІЛІЦІЇ ТА БОРТЬБА З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ В УРСР У 1940–1950-Х РОКАХ

У статті здійснюється аналіз радянських нормативно-правових актів 1940–1950-х рр., які регулювали створення та діяльність дитячих кімнат міліції. Здійснено систематизацію союзного та республіканського законодавства у сфері протидії та боротьби з дитячою безпритульністю і бездоглядністю у повоєнне десятиліття. На підставі архівних документів наводяться статистичні відомості про створення дитячих кімнат міліції в УРСР та їх практичну ефективність. Дитячі кімнати міліції розглядаються як проміжна ланка між неповнолітнім і дитячим приймальником-розподільником чи батьками. Наведено аргументи на користь тези про те, що дитячі кімнати були накопичувачами первинної інформації про затриманих безпритульних та бездоглядних неповнолітніх.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, постанова, «дитяча кімната міліції», приймальник-розподільник, дитяча безпритульність.

Андрухів О.И. ПРАВОВОЙ СТАТУС ДЕТСКИХ КОМНАТ МИЛИЦИИ И БОРЬБА С ДЕТСКОЙ БЕСПРИЗОРНОСТЬЮ В УССР В 1940–1950-Х ГОДАХ

В статье проводится анализ советских нормативно-правовых актов 1940–1950-х гг., которые регулировали создание и деятельность детских комнат милиции. Осуществлена систематизация союзного и республиканского законодательства в сфере противодействия и борьбы с детской беспризорностью и безнадзорностью в послевоенное десятилетие. На основании архивных документов приводятся статистические сведения о создании детских комнат милиции в УССР и их практической эффективности. Детские комнаты милиции рассматриваются как промежуточное звено между несовершеннолетним и детским приемником-распределителем или родителями. Аргументируется тезис о том, что детские комнаты были накопителями первичной информации о задержанных беспризорных несовершеннолетних.

Ключевые слова: нормативно-правовой акт, постановление, «детская комната милиции», приемник-распределитель, детская беспризорность.

Andruhiv O.I. THE LEGAL STATUS OF CHILDREN'S POLICE ROOMS AND THE FIGHT AGAINST CHILD ABANDONMENT IN THE UKRAINIAN SSR IN THE 1940–1950

The article analyzes the Soviet legal acts of the 1940–1950-s that regulated the creation and operation of children's rooms of the militia. The Soviet period of law-making was not exemplary in terms of legal, social or humanitarian resolution of the problem of child homeland, but was an example of an active, planned state policy in the field of combating this social phenomenon. Many Soviet approaches to solving this problem have also survived to this day and accordingly require reform and even rejection of them.

The systematization of union and republican legislation in the area of countering and combating childhood homelessness and neglect in the post-war decade is carried out. On the basis of archival documents, statistics are provided on the creation of children's rooms in the Ukrainian SSR and their practical effectiveness. It was argued that the duties of a district policeman were: 1) to identify places of gatherings and overnight (napkins) of homeless

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах. У 3-х т. – Том 2. 1926–1945 / П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьев. – К.: Генеза, 1999. – 412 с.

2. Міліція по боротьбі з дитячою злочинністю та безпритульністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.veteranovd.zp.ua/2012/03/blog-post_3713.html.

3. О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности : Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 31.05.1935 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikisource.org/wiki>.

4. Создание и развитие службы участковых инспекторов милиции Беларуси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=6211.

5. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1392 (Докладные записки, информации о мероприятиях по борьбе с детской беспризорностью в Украинской ССР, 31.07.1944 – 31.01.1945). – 32 арк.

6. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3655 (Справки о состоянии борьбы с детской преступностью и беспризорностью по УССР, 16.01–9.02.1946 г.). – 49 арк.

7. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 338 (Доклад о работе Министерства внутренних дел УССР по борьбе с детской беспризорностью и безнадзорностью, 3 июня 1946 г.). – 34 арк.

and neglected children and, when they were discovered, to take measures to detain them and to bring to justice the holders of children's dreams; 2) to detain and send to the police station homeless people, found at their area both on the streets and in the front rooms, entrances of houses, empty sheds, on boulevards, etc.; 3) to detain and send to the police station all children and teenagers who were engaged in vagrancy and speculation; 4) to identify and establish relatives of homeless children who are bully and report them immediately to the head of the police department (department).

Children's rooms of the militia are considered as an intermediate link between the juvenile and the children's adopter-distributor or parents. The primary responsibility for the implementation of this work was laid by the authorized police officers. For more successful work on the detection and prevention of child homelessness and neglect, district police officers had the right to involve public representatives in the form of members of the militia brigades, members of the Komsomol organizations, pedagogical teams, etc. They created special brigades for detention during raids on the streets, in places of public use (clubs, cinemas, parks, etc.) homeless and neglected children; for duty in the children's rooms of the police, to be present at the interview of the detained children, to accompany the detained children at the place of residence (if the address is established).

The argument is based on the fact that the children's rooms were the storage of primary information about detained homeless and neglected juveniles. Police officers and NGO activists worked closely with the children's room workers of the militia, where they were led to conduct a poll after the detention. Here, detained homeless or unscrupulous children could not be more than 6 hours, during which the employee of the children's room of the police had to find out all the necessary information about the child, parents (guardians), place of residence, training, etc.

In general, children's rooms of the police also played a prominent role in the elimination of child homelessness and homelessness. They were the first link between the juvenile and the children's adopter-distributor or parents and were the storage media of the primary information about the detained homeless and neglected juveniles.

Key words: normative legal act, resolution, "children's militia room", receiver-distributor, children's homelessness.